

Nemzeti
Művelődési
Intézet

Harangozó Imre

Oroszlánok tartotta címer...

A kis-sárréti pásztorok művészetének szakralitásáról –
a rühzsírtartó kupák kapcsán.

Magyarságismeret, népismeret – önismeret.

Makoldi Sándor Központ

Lakitelek – 2024.

Harangozó Imre

Oroszlánok tartotta címer...

A kis-sárréti pásztorok művészetének szakralitásáról – a rühzsírtartó kupák kapcsán.

Főhajtással kedves bátyám,
Vigh János (1922 – 1999) okányi számadójuhász emléke előtt.

1) Táltoscsikó a trágyadombon...

A magyar pásztorok műveltségének sok-sok sajátos vonása van. Elég, ha egy-egy hívó-szót említünk: bogrács, gulyásos hús, szárított hús, száraztésztával főtt ételek, szol-gafa, de ide tartozik a terelés, őrzés és a mezei élet teljes tárgykészlete is, meg a pásztor-versek jellegzetes darabjai és a művészkedő pásztorok alkotásai, a fafaragás, a csont-, a szaru-, a bőr- és fémmegmunkálás, de még a dalok, táncok, dallamok és a hangszerek is. S nem mehetünk el szó nélkül a gazdag hitviláguk, a természet ismeretük, az állatgyógyászati és bizony az állattartással kapcsolatos gazdag szakmai ismeretanyaguk mellett sem. Mindezekről a néprajzi szakirodalomban (többé-kevésbé) bőséges tájékoztatást kaphatunk. Ki kell mondani, hogy a népi kultúrán belül a pásztorok egy jellegzetes, a parasztokénál gyakran régiesebb kultúra fenntartói, éltetői voltak s talán ki lehet mondani, hogy azok mind a mai napig...

Valamikor, az 1960-as, '70-es évek fordulóján ültem Öreg utcai házunk gangján, a kisszéken és tátott szájjal hallgattam öreganyámat, aki nap mint nap mesélt nekem. Szavainak jó, ha felét értettem az agyammal, másik felét inkább csak a lelkeimmel. Sokszor eszembe jut nagymamám meséinek girhes lovacskája, aki a sárkány istállójának szegletén, a trágyadombon tengődött. S az, hogy ő, a világ talán legrútább, legszerencsétlenebb lénye emberi hangon szólal meg, ha ideje érkezik: „*Jaj de régen vártalak édes gazdám! Már akkor tudtam, hogy eljössz értem, amikor még akkora voltál, mint egy mákszem ezred része...*”

Gyakran eszembe jut –ilyenkor szinte hallottam, drága nagyanyám néha megbotló hangján– mikor egy-egy ilyen táltos-tárggyal találkozom,

kidobva, szemétre vetve, vagy éppen itt-ott, a műkereskedelemben, számomra elérhetetlen áron...

Igen, ilyenkor nagyanyám hangján hallom a megszólítást: „*Úgy vártalak már édes gazdám!*”

Most csak nézem az asztalomon lévő tárgyak sorát, régi pásztoraink kezenyomát – ujjammal érintem a rovott jeleket s immár évtizedek óta kedves főiskolai tanárom, haláláig atyai jóbarátom, Makoldi Sándor alapvetése jár a fejemben, miszerint a népművészet egy egységes, szervesen összefüggő és a maga nemében teljes jelrendszer. Olyan képet alkotó logika, amiben az emberi lét, hitvilág, világkép, gazdálkodás és maga a nyelv közös (*transzcendens*) gyöke sejlik fel.

17 – 18 éves lehettem, amikor egy gyönyörű, máig megőrzött kis-sárréti rühzsírtartó kupa a gyűjteményembe került. Nem is annyira tudtam, mint inkább éreztem a tárgy értékét, jelentőségét. A Néprajzi lexikon szócikke szerint a rühzsírtartó szaruból készült, alsó végén befenekelt, felső végén fadugóval ellátott, a szaru edényke. Hasonló a laposított szarusótartóhoz, fedelét sarokpánt és zár tartja. Fedelére még egy fémkarikához szíjat erősítettek és a juhász ezzel a szíjjal csatolta az övéhez, s a rühzsírtartó együtt lógott a késtokkal és a tűzszerzámmal. Díszítő technikája a karcolás, miként a sórtartókon. Amíg a juhászok nemcsak őrizték, hanem gyógyították is a birkát, nélkülözhetetlen gyógyszerük volt a rühzsír, ill. rühkenőcs, továbbá a gálickő, amit a rüh ellen és a körömbetegségek gyógyítására használtak. Mind a rühzsírt, mind pedig a gálickövet leginkább ilyen szaruedénykében tartották

2) Mi is az a rühzsírtartó?

A bevezetőben emlegetett pásztorművészet máig viszonylag keveset emlegetett, ám különösen becses darabjai közé tartoznak a szaruból készült tárgyaink. – ezek közül most az Alföldön, azon belül is Bihar és Békés vármegyék határán, a Kis-sárréten készült és használt különös tárgyegyüttest a leginkább rühzsírtartó, vagy rühzsíros kupa néven emlegetett szaruból készült alkalmatosságokat kívánjuk kissé a figyelem középpontjába állítani!

Azt, hogy hogyan is közelít a néprajztudomány szemlélete a pásztorok művészetéhez – azon belül is a rühzsírtartókhoz s miért is érezzük jogosnak a bevezetőben említett népmesei képet a trágyadombon tengődő táltoscsikóról, mintegy rezüméként foglalja össze Kovács Ilona néprajzkutató rövid, ismeretterjesztő írása amely az Élet és Tudomány 1977-es kalendáriumában jelent meg:

„E kupa ismeretlen díszítője a legegyszerűbb módon cifrázta ki az edény oldalát: bicskájának hegyével karcolta bele a motívumokat – a többit az időre bízta. A használat folyamán ugyanis zsíros fekete por rakódott le a karolás helyébe, s így a sötét minta élesen elválik a szaru sárga színétől. Az alföldi művészkedő pásztorok – mint e kupa készítője is – általában azokat a tárgyakat, élőlényeket örökítették meg, amelyekkel a legeltetés közben kapcsolatba kerültek. Az ábrázolás során azonban nem törekedtek a hűséges másolásra, hanem csak a feltűnő, jellemző jegyeket vésték fel a díszített tárgyra. Ezen a rühzsírtartón kicsiny emberfigurákat, templomot, legelésző lovakat látunk, meg valami ismeretlen jelet, amely leginkább az állatok nyakára, oldalára süttött jelre, „billyog”-ra emlékeztet.

A pásztorok életük nagy részét a lakott településektől távol töltötték. A falut számukra a templomtornyok jelképezte. Nem véletlen, hogy a tornyos templom rajza – amely e kupa is látható – az Alföldről származó pásztorfaragások nagy részén megtalálható. Nem a vallásosságot fejezi ez ki – az utókorra maradt adatok is azt bizonyítják, hogy a pásztorok nem voltak különösebben vallásosak, hanem a pusztán élőket a falu társadalmához kapcsoló jelképnek kell tekintenünk e templomtornyokat. Ugyanígy a lakott helytől – és az iskolától – való távolélést jelzi a „billyog” rajza. A pásztorok közül csak igen kevesen tanulták meg a betűvetést – túlnyomó többségük számára az állatokra égetett jelek, a „billyogok” jelentették az ábécét. Ezeket – mint látjuk – az általuk készített tárgyra is ráfaragták, karcolták. Ezt a kupát egy gyakorlatlan kéz készítette: igen primitív ábrázolás, hasonló a gyermekrajzokhoz. Egy-egy figurát csak néhány vonal jelez. Az alakok, tárgyak rajza nem alkot megszerkesztett kompozíciót. Ez, valamint a naív ábrázolás és a díszítőmenny mondanivalója nemcsak ezt a tárgyat jellemzi, hanem nagyon sok más alföldi pásztorfaragást is.¹

¹ KOVÁCS 1977. 283. o.

3) Az vót a pásztoreMBER kalendárioma!

„Mivel a népművészet jelrendszereinek alap-
elemei ősi eredetűek, a forrásnál, az ősművé-
szetnél kell elsősorban tájékozódnunk.”²

Nézem, kézbe veszem az egyiket. A rajta lévő képet két virágtó keretezi – de, ha úgy tetszik hát az idő, az örök, a szent idő szaruba karcolt ősi jelei. Középen a nemzeti zászlót három szív tartja. Éppen három, mert így stabil, mert így kerek és egész, három, ami végső soron egy! S a két nemzeti lobogót a címer, a magyar címer fogja egybe. A címer, ami két félből, nőből és férfiből, sötétből és világosból, nappalból és éjszakából – *s itt még sokáig folytathatnánk a fel-sorolást*– tevődik össze. Két félből, ami kölcsönösen igényli és feltételezi egymást, mert csak együtt lehet egész és egészséges! S ezt a két felet felül az örök, az égi törvény, itt a Szent Korona kapcsolja össze és tartja egyben! „*Gondolta vóna a fene!*” hunyorítana az a néhai pásztoreMBER, akinek bicskahegye mindezt kirajzolta – „*Hát nem így szép, nem így kerek a világ?*” – kérdezné, aztán csak folytatná a munkát s közben így dúdolna: „*Kossuth Lajos udvarába kinőtt a rózsa magába / a szabadság rózsafája, áldón süt a nap is rája / éljen a magyar szabadság, éljen a Haza!*” (Lásd a függelékben látható első kupát!)

Talán tizennyolc éves lehettem, amikor egy gyönyörű, máig megőrzött kis–sárréti rüh-zsírtartó kupa a gyűjteményembe került. Nem is annyira tudtam, mint inkább éreztem a tárgy értékét, jelentőségét. A Néprajzi lexikon szócikke szerint a rühzsírtartó szaruból készült, alsó végén befenekelt, felső végén fadugóval ellátott, a szaru edényke. Hasonló a laposított szaru-sótartóhoz, fedelét sarokpánt és zár tartja. Fedelére még egy fémkarikához szíjat erősítettek és a juhász ezzel a szíjjal csatolta az övéhez, s a rühzsírtartó együtt lógott a késtokkal és a tűzszerszámmal. Díszítő technikája a karcolás, miként a sótartókon. Amíg a juhászok nemcsak őrizték, hanem gyógyították is a birkát, nélkülözhetetlen gyógyszerük volt a rühzsír, ill. rühkenőcs, továbbá a gálickő, amit a rüh ellen és a körömbetegségek gyógyítására használtak. Mind a rühzsírt, mind pedig a gálickövet leginkább szaruedénykében tartották.

A tárgyak egyikén, másikán ott van az évszám, ami persze csak a fizikai anyagra, a konkrét tárgyra vonatkozik. De hogy valójában a technika, a mögötte rejlő gondolat és a belőle sarjadó képek honnan indulnak, arra Mesterházy Károly régész, a honfoglalás korának jeles kutatója ad választ, amikor így ír: „*A Déri Múzeum sótartója, de nagyobb valószínűség szerint rühzsírtartójának zárószervezete szinte pontos néprajzi párhuzama a népvándorlaskori csont-hengereknek.*”³

Karikások, sótartók, rühzsíros kupák, borotvatokok, egy–egy jegyajándéknak készült sulyok, mángorló sorakozik az asztalomon. Rajtuk rótt, karcolt, applikált képek, kanyargó indák, égitestek, szerszámok, emberek, a közösség tudatalatti képmetsző művészetének szimbolikus, archetipikus képei. Csupa olyan, amit Jung a maga idejében a vallásos–mágikus képzetek kollektív tudattalanból szűrődő, jelentéssel bíró szimbólumainak lát. „*Azok, akik az archetípusok sajátos érzelmi tónusát nem ismerik fel, nem jutnak többre, minthogy kusza mitológiai fogalmakat kapcsolnak össze, bizonyítandó, minden mindent jelenthet – vagy egyáltalán semmit sem.*”⁴

Igaza lehet a jeles svájci pszichológusnak, kétségtelen, hogy régi pásztoraink számára a világ egésze jelszerű értelmet hordozott. Minden mozzanata, a kozmosz egészéről, a teremtés rendjéről, és annak közösségi modellezéséről szólt. Valamiféle kánon–szerűen rögzült, ugyanakkor egyéni módon kiteljesedő kompozíciós rendről, melyet a pásztorművészet fájdalmasan

² KABAY 1979. 123. o.

³ MESTERHÁZY 1971. 114. o.

⁴ JUNG C. G. 1993. 97. o.

korán távozott kiváló kutatója, Szelestey László írásaiban rendszeresen *képirásnak* nevezett.”⁵ Erről szól Tánzos Vilmos is, amikor így ír: az ember életének e szimbólumok adnak távlatot, értelmet, valamint teret a személyiség kibontakozására. „*A jelképek által közvetített küldetés elfogadása távlatot ad a létnek, és megóv a személyiség lelki zavaraitól.*”⁶

Indító gondolatsorunk összegzését talán jeles nyelvész és néprajzos Balázs Gézánál foglalja össze a legpontosabban, amikor így ír: „*Erdélyi Zsuzsanna egy okkal rejtőzködő szakrális folklórműfajt, az archaikus népi imádságot fedezi fel, s hozza be nemcsak a magyar, hanem az európai köztudatba. Nyomába lép Harangozó Imre, Tánzos Vilmos. Utóbbi megállapítja: »egzotikus műfajok vannak mélyen az emberben«: az archaikus imák egy korábbi, univerzális képi, szimbolikus, költői világ, képszimbolikus gondolkodás képviselői. Ezért nem kell feltétlen kapcsolatot keresni egy óceániai, székely és Vas megyei motívum között. A képzelet sok helyen, egymástól függetlenül hasonló tartalomba, jelképcsoportba szerveződik. Ezt azonban nem érti a mai tudomány. A modern tudományban nem lehet az emberről, mint metafizikai lényről beszélni, holott éppen a pszichológia mutatja: nem történelmietlen a pszichologizáló irányzat. »Manapság mindenki relativizál, dekonstruál, és ott gyengíti a hitet, a közösségi tudatot, ahol csak lehet. Ezt teszi a nyelvész, az irodalmár, az antropológus...« Feladatunk, vallja Tánzos Vilmos, bár nem népszerű és tudományosan sem mindenhol elfogadott: a »visszaszervezés«. Például így: »jó magyar írókat, akiknek szép a nyelvük, olvasni kell, mert az ember az anyanyelvét is el tudja felejtetni«. Ameddig egy kulturális elem a passzív memóriából előhívható.*”⁷

⁵ SZELESTEY 1992. 77. o.

⁶ TÁNCZOS 2006. 17. o.

⁷ BALÁZS 2021. 40 – 41. o.

4) Világ virradtáig, hajnal hasadtáig...

Az élet, vagy inkább hitem szerint a Gondviselés sokszor, mint valami váratlan ajándékot úgy sodor elénk elemi, éltető képeket, jeleket – úgy és éppen akkor, amikor szükségünk van azok üzenetére. Magam is így talákoztam életemben először –úgy húsz esztendősen– egy cifrázott kis–sárréti ostorral egy békéscsabai magángyűjteményben. Olyan hatással volt rám, hogy bár volt nálam fényképezőgép, még képet sem készítettem róla. Szinte megbabonázva néztem a szarufigurákat, napot, holdat, csillagokat, embereket és állatokat. Néztem ezt a tárgyat s inkább a lelkemmel, mint az eszemmel megsejtettem, hogy itt valami mélyebb, valami fontosabb üzenet rejtőzik!

Talán éppen ez az ostor indított arra, hogy keressem föl szűkebb, tágabb szülőföldem idős pásztorait. Olyanokat, akik még ismerték a jelek valódi értelmét. Vártak rám, nem akarták magukkal vinni ezt a tudást a sírba! Így most mi is tudjuk, tudhatjuk azt, amit annak idején Okányban, az akkor 80. éve körül járó sárréti pásztoembertől, Karácsonyi Mihály bátyámtól hallottam: „*Ídes fiam, abba az időbe*,

apámiknak, öregapámiknak, akik tilen nyáron kint vótak a jószággal, nem kellett óra! Ott vót nekik a nap járása, iccaka a csillagok állása. Arrul tudták hun tart a világ, hogy áll a hold, hun kél a nap, hun jár a kaszás csillag, vagy, hogy merre áll a göncöl szekír rúdja. Aztán ott vótak az állatok, mán, hogy melyk, hogy viselkedik, hogy mozog. A virágok, a madarak repülise, minden. Tatámnak vót ilyen cifra ustora, na annak a nyelin minden rajta vót, amit most mondtam, na az mindig aszonta, hogy az vót a pásztoember kalendárioma!”⁸

Nagyjából ebben az időben talákoztam egy nagy időt élt, szintén kis–sárréti pásztorasszonnyal, Sándor Erzsike nénivel is, aki igen különös imádságot tudott: „*Ha lefekszek az ágyamba, / Fogadj Uram oltalmadba, / Három angyal a fejem felett, / Egyik őriz engemet, / Másik a szememet lezárja, / Harmadik a lelkeket várja, / Őrizzetek angyalok, / Világ virradtáig, / Hajnal hasadtáig, / Ha én meghalok is, / Nem én akaratom, / Isten akarata, / Áldott legyen a föld, / Akibe' én nyugszom! Ámen.*”

Azután belekezdett egy másik, ha lehet, még különösebb szövegbe is: „*Kerek égen járok, / Szép ragyogó csillag, / Kelj fel Úristen, / Tégy világosságot, / Égi hangosságot...Ennyit tudok –mondta– vót míg, jó hosszú, de a többire nem emlékszem... – Ídesapám pásztoember vót, leginkább gulyás Zsákán. Szűcs Gábornak hitták, nyugodjon, ezt tőle tanultam!*”⁹

Erzsike néni különös imádságait megmutattam Erdélyi Zsuzsannának, aki különösen a második szövegtöröredéket nagy lelkesedéssel fogadta. Keleti párhuzamokat említett és Gunda Bélát idézte, aki az 1940–es évek elején még kereken kijelentette, hogy „*a pásztorok között máig s él a táltos hit.*”¹⁰

⁸ HARANGOZÓ – SZŐKE 2021. 8. o.

⁹ Sándor Lászlóné Szűcs Erzsébet szül.: 1901. Zsáka; Gyűjtés: 1996. március 17.

¹⁰ GUNDA 1943. 102. o.

5) Az önmagában megújuló természet szemlélete...

Pásztoraink dúlt hite után kutatva: „Csonka– Bihar megye délkeleti szögletében, már közel a trianoni határhoz – ugyan, hol nem vagyunk közel a határhoz? – aszott, szikes legelők, zsíros fekete szántóföldek, nyílegyenes fasorok, gondozott majorságok között zakatol velünk a motoros. (...) Egy kicsiny állomáson – Nagygyanté a neve – magunk is kiszállunk. Kiterjesztjük a térképet, hogy megbeszéljük: melyik dűlőút vezet az Orosi–pusztára, ahol az a bizonyos Deák Sándor uradalmi kondás, a nehézostorok fonásának és az ostornyelek cifrázásának nagymestere lakik.”¹¹

Ezen a tájon bizony sok (és bizony nem a felvirágzás irányába ható) változást hozott az elmúlt jónéhány évtized, mióta ezeket a sorokat leírta Madarassy László, vesző–félben lévő értékeink tudós kutatója. Sok minden megváltozott, de ezt a hangulatot átélheti ma is az utas, ha az országnak erre az elfeledett vidékére téved. Pedig sok kincset őriznek ma is a békési és bihari tanyák, a napszitta szikesek, a gyér erdők és a szántók, de leginkább az itt élő nép emlékezete. Hégey Mihály gerlai kanász már az 1930–as évek végén így vallott az őt faggató jeles kutatónak, Linder Lászlónak: „El vagyok én nagyon a város nélkül. Nem kell nekem színház, mozi, se mulatság. El vagyok én nélküle. Nekem csak az kell, hogy legyen meg a családomnak a kenyere. Tessék elhinni, sokszor vágyat érzek magamban úgy élni, mint valamikor a régi pásztorok. De úgy valahogy van most, hogy ránk, pásztorokra is nagyon rossz idő jár. Nem mintha nem volna meg a megélhetésem, csak sajnálom ezt a nyájat, mert mindég szűkebb helyre szorítják. Valamikor régen, ahogy az öregek beszéltek, ez az egész környék csupa erdő és legelő volt. Aztán elkezdték a legelőket szántani. Mindég többet vettek el a szegény állatoktól. Most már alig van hely, ahol meglegyenek. Mi lesz a szegény nyájjal, ha még ezt is elveszik?”¹²

A nyájat féltő Hégey Mihály, aki máskülönben finom kezű alkotó volt, úgy mint a környék többi pásztorja is, többek között Molnár Lajos csikós, Békési László kanász és Szolnok Lajos juhász számadó is a nagy hatású Deák Sándor tanítványai közé tartozott. E vidék pásztorainak zenei, tárgyi, életmódbeli hagyományai a rég letűnt hatalmas pásztorbirodalmak emlékét őrzik. Talán nem véletlen az sem, hogy Bartók Béla népdalgyűjtői útja is épp innét, egészen pontosan Dobozról indult el. Szinte hihetetlen, hogy még ma is, a 21. században, elevenen bukkan elénk egy–egy dallam, technika, mozdulat, amely csak a régészek ásója nyomán előkerült tárgyak hatására, képzeletünkben elevenedett meg eddig.

A karcolt szarusótartók, rühzsírtartók, szaruberakással cifrázott ostornyelek, gulyásbotok jelei ősi hitvilágunk rendjét őrzik.¹³ Az eget a földdel összekötő, a gyökereit az alsó világba eresztő világfa, a mindenség tengelye. Rajta közlekedik, ég és föld között a táltos, végezve rendteremtő hivatását.¹⁴ Természetes, hogy ezek az ábrázolások telis–teli vannak csillagokkal verve. Régi ridegpásztoraink életük java részét Isten szabad ege alatt töltötték. Ismerték hát a csillagos eget, ősi mondaviláguk nyitott könyvét. Tárgyaikat, melyeknek gyakorlati szerepük mellett fontos szakrális funkciójuk is volt, a mindig előttük levő, változásaiban is állandó kozmikus valóságba illesztették. Ezt akkor értjük meg igazán, ha ismerjük régi magyar csillagneveinket, amelyek közül néhány, vidékünkön ma is élőt írunk most ide: Krisztus Urunk asztala, Óracsillag, Ökörhajtó, Rúzsáskert, Salló, Ustoros... Persze ősi világképünkben, s így pásztoraink művészetében is, az eget uraló két fő égitest a legfontosabb szereplő, a Nap és a Hold.¹⁵

A pásztorművészet páratlan gazdagságának forrását Vajkay Aurél a pásztorok életének, közösségi mentalitásának sajátosságaiban látta. Mint írja, e szabadságra vágyó, önmagát kifejezni akaró emberi törekvés számára a pásztorokodás felelt meg a legjobban. Végig tekintve írásunk

¹¹ MADARASSY 1935. 39. o.

¹² LINDER 1940. 10. o.

¹³ MAKOLDI 2001. 72. o.

¹⁴ BOSNYÁK 1993. 4. o.

¹⁵ TOROCZKAI WIGAND 1914. 19. o.

anyagához összeválogatott tárgyainkon, melynek mindegyike pásztoreMBER kezének munkája – igazat adhatunk a jeles néprajztudósunknak: „Kétségtelen, hogy a pásztorkodásra megfelelő lelki alkat kell és ez nem utolsó sorban függ össze a nép egyszerű egyéneiben lappangó művészi hajlamokkal. (...) A pásztor alakját olykor természetfeletti képességekkel ruházta fel a nép szemlélete. Ezért hallhatunk annyi boszorkányos történetet pásztorokkal kapcsolatban és ezért vált sok pásztor – híres gyógyítóvá. A pásztorok külön rendet képviseltek, hozzátehetjük, hogy önmagát meglehetősen sokra becsülő társadalmi réteget...”¹⁶

„Az a világ, amelyben a pásztorművészet él –írja Manga János– és azok a tárgyak, amelyeken kifejezésre jut: egy ősfoglalkozás velejárói. A pásztor művészkedése pedig a megszépítője, önmagáért a szépet, amelyet sohasem a feltűnést kereső egyéni elgondolások irányítanak, hanem a hagyomány, az időtlen pásztori közlés messzi távlatokból táplálkozó, de mindig önmagában megújuló természet szemlélete.”¹⁷

Ez a szabadságvágy és „időtlen pásztori közlés” páratlan értéket őrzött meg itt a történelem viharai között. Talán éppen ezért vált legendássá az európai népek gondolkodásában a magyar huszár, pásztor és betyár alakja. Arra a tartásra, öntudatra, emberségre talán a mai, modern embernek is szüksége lehet! A tartásra, amit az okányi születésű ókigyósi pásztorasszony Tóth Józsefné, Papp Juliska néni így énekel, visszaidézve gyermekkorra pásztorvilágát:

*Csendőrhadnagy emeli a korbácsát,
Juhászlegény kirántja a kampóját,
Csendőrhadnagy úgy próbáljon megütni,
Istenuccse a nyeregből ütöm ki...¹⁸*

¹⁶ VAJKAY 1943. 151. o.

¹⁷ MANGA 1944. 20. o.

¹⁸ Tóth Józsefné Papp Julianna szül.: 1916. Ókigyós. Lejegyezte Harangozó Imre; 1989. szeptember 10.

6) Olyan imádságosok vótak, ahogy a hold járt

Vidékünk pásztorművészetének gazdagságára rácsodálkozva igazat kell adnunk Lükő Gábornak, aki ezt a páratlan jelképi és formai sokszínűséget a nyelv, a vallási, világgépi és az ebből következő szokás és szertásrend segítségével próbálta meg értelmezni: „*Nyilvánvaló, hogy ezek nem lehettek függetlenek egymástól, mert együtt éltek és hatottak a népi társadalmat alkotó egyedek tudatában. –kollegáit bírálva azt is megjegyzi, hogy– Sok néprajzi szaktudós nem tudja elképzelni ezt, mert öntudatlanul visszavetíti a maga mereven szakosított tudását a tanulmány tárgyát képező társadalom egyedeinek tudatvilágába.*”¹⁹

„*A pásztorok este magokba imádkoztak, –emlékezett gyermekkorra pásztori világára kérésre Deák Anti bátyám– mikor bezárták a jószágot, a jószág elpihent, addig ű még elment a kunyhóhoz, kint a szabadba... Olyan imádságosok vótak, ahogy a hold járt. Azok a hold járása módjára vót nekik egy bizonyos fogadott szójárása vagy imádsága. Holdtölte vagy holdfogyatkozás, vagy a fene se tudja, hogy ottan telt a hold, azok a szerint, és az időjárást bekapcsolták az akkori estéli imájokba vagy beszédjekbe. Ilyen is vót...*”²⁰

Az eleven természet, annak évköri és napi járása hatotta át ezt a mára szinte teljesen letűnt életet. Talán éppen ez, a fölfoghatatlan természetközelség, ami egyben kitettséggel is járt az oka annak is, hogy az ebben élő ember tárgy és képkötés – még, ha annak egyes motívumai, időről–időre alakultak, változtak is – hosszú emberöltőkön, akár évszázadokon, évez-

redekén át folyamatosságot mutathatnak. Egyszerűen ez a jelrendszer elemien ősi. Mint arra a dunántúli pásztorművészet avatott kutatója Szelestey László is rámutat, „*a forrásnál, az ősművészetnél kell elsősorban tájékozódunk.*”²¹ Másutt pedig ezt írja: „*Úgy tűnik, igaz az a feltételezés, miszerint a képirás ornamentumai, valamint a különféle technikai eljárások régtől ismertek voltak a falusi közösségekben. (...) A tárgykultúra – textíliákon, kerámiákon, fémekben és fában megfogalmazott – közös mintakincséből aztán ki–ki annyit és oly módon merített, amennyi a hajlamainak, kompozíciós törekvéseinek, de legfőképpen a mögöttes jelentésnek leginkább megfelelt.*”²²

Modern korunk embere bizony nehezen és sokszor félre is érti régi pásztoraink képekkel írt üzenetét. A mai nyugati társadalom emberének gondolkodása alapvetően funkcionális, gyakorlatias, haszonelvű és racionális, tehát minden mozzanatában különbözik a hagyományos kultúra emberének észjárásától. Nem csoda, hogy alig képes a maga teljességében fölismerni és megérteni az eleven, szerves képjeleket. Azokat a szimbólumokat, amihez leginkább a természettel együtt lélegző szenzibilitás, érzékenység szükséges leginkább.

¹⁹ LÜKŐ 1982. 66. o.

²⁰ HARANGOZÓ 2021. 43. o.

²¹ KABAY 1979. 123. o.

²² SZELESTEY 1992. 73. o.

7) A Jóisten mindönbe' a mestör...

Szinte közhely, hogy a pásztornép milyen büszke fajta. E sorok írása közben jutott eszembe s szinte már hallom is az öreg Dani János –éppen negyedszázad távolából fölcsendülő– énekét, furulya–szavát: „*Annyuk, annyuk, a juhász nem oka, / Mer' a juhász a juhnak bolondja, / Hát a nyáron mé' nem termött kendör? / A Jóisten mindönbe' a mestör...*”²³ János bátyánk régi juhász familiából való, számon–tartotta őseit, akik a családi emlékezet szerint Erdély hegyei közül érkeztek az Alföldre. Oda vissza ismerte az egész pásztori rendtartást, azt is elmondta, hogy ki–ki a maga mesterségének a „jelvényére” a legbüszkébb: a csikósok a karikásositorukra, a gulyások a botjukra, a juhászok a gamójukra a kanászok pedig a baltájukra. A jó öreg szavai pontosan alátámasztották Viski Károly, nagyjából az ő születésének idején papírra vetett megfigyelését: „*Kedvelt foglalkozását mutató, jellemző eszköze akkor sem maradhat el tőle, ha ünnepele: búcsún, vásárban. Ez az ő címe, címere. A kiváló darabot így is nevezi: „címeres”. A címeres darabnál azonban az ő szemében nem az a fő, hogy mentül cífrább legyen, hanem az, hogy az ősi, kipróbált, hagyományos anyagnak, formának, technikának tökéletesen megfeleljen.*”²⁴

A pásztori erkölcs, emberi tartás – meg a régi hitvilág, világkép őrzői is voltak ezek a jelvények. „*A közel nyolcvanesztendő Orbán András bajomi juhász, –írja a Sárrét krónikása, Szűcs Sándor– midőn apjáról reá maradt rühzsíros–kupájának díszítését nekem elmagyarázta, külön is felhívta figyelmemet: nézzem, milyen szép nagy árnyékos fa van rajta. (...) A fa azon is halom tetején nőtt, az öreg juhász értelmezése szerint azért, mert „a lapályban rét volt még akkor”. A napot viszont azért karcolták oda a hegyébe, mert „abból látszik, hogy nagy fa”. (...) A szintén pásztorivadék öreg Demjén Sándor egy alkalommal arról beszélt, hogy régen a pásztorok ivótülköt viseltek a derékszíjon, mert nem a kúti vederből ittak, mint a mostaniak, hanem az ér vizéből merítették meg a lápi lékből. Megemlékezett róla, hogy az ő apjának is volt ivótüлке, szép fényes és kicifrázott. Ágas, leveles fa volt elől a domborúján, kétoldalt meg nap meg hold. Mindig hallotta az apjától, hogy ezt a Csonka Mihályéről csinálta. Nevezetes öreg számadó volt ez, még a nagyapja idejében, „tudta mi a szép, meg a takaros”. — Más alkalommal is hallottam az öreg Demjéntől ide tartozó adalékot. A régiek sorában a vén Tinó Gabcsiról szólva említette, hogy ennek meg a botján volt ólomból kiöntve egy kétágú nagy fa; a hegyében madár volt, az egyik ágán pedig nap, a másikon hold. Ez is pásztoember volt. Vénségében a határokon csavarogva éldegélt, mint „Toldi Miklós lova a szeméten”. Az ő nagyapja sokszor jóltartotta. „Nem mehetek a faluba koldulni, hé, mert ez a bot nem enged!” De, hogy miképpen volt „akadéka” őkelmének a bot, azt az öreg Demjén sem tudta.*”²⁵

A madár, ami idézett szövegünkben éppen a (világ)fa hegyében jelenik meg a pásztori szemlélet szerint –de népművészetünk egészében is– a lélek elismert jelölője. „Régen a halott fejfájára is madarat faragtak nálunk, mert a madár a halott elszálló lelkét ábrázolta. A székelyek ember alakú fejfáin az ember feje tetején ült a madár, az alföldi csúcsos fejű fejfákon meg a lapos homlokukra vésett szomorúfüzfán vagy virágon.”²⁶

Aztán ott van az emlegetett fa, amit a városi ember nagy örömmel nevez „*életfának*”, „*világfának*”, vagy éppen, ha úgy tetszik neki, hát „*istenfának*”. Lelke rajta – itt elég az hozzá, hogy az efféle fa ábrázolása igen régi, ha éppen tudóskodni támadna kedvünk, azt íránk: „*szimbolikus ábrázolása a neolitikumba nyúlik vissza.*” Megtaláljuk egész Európában és Ázsiában. Diószegi Vilmos kutatásai meggyőzően támasztották alá, hogy meséink, mondáink, képalkotó hagyományunk fái, nem csupán nálunk magyaroknál van meg, hanem szinte mindenütt, ahol az ember közel állt a világ teremtett rendjéhez. Ne kerülgessük tovább, mondjuk ki, hogy

²³ Dani János szül.: 1927. Makó – Rákos pusztá. Lejegyezte Harangozó Imre; 1996. augusztus 08.

²⁴ VISKI 1929. 29. o.

²⁵ SZÚCS 1952. 164 – 166. o.

²⁶ LŐRINCZ 2008. 35. o.

a világ tengelye ez a fa, gyümölcse és a tövében fakadó forrás vize életet ad, ám ezekhez csak az férhet hozzá, aki alázattal, áldozatot vállalva közelít.²⁷

„A régi juhászok, mint apám, meg nagyapám is mind sokat tudtak! Hamvazószerda után mindig nagy szelek vannak, úgy mondta apám bűti szél... Ha az egész bűtbe' fúj, bizony száraz nyár, aszály lesz! De, ha nincs a bűtbe szél, akkor is gyenge lesz a termés!

Óregapám, ha egy nagyon sovány lányt vagy asszonyt látott aszonta rá, olyan, mint a bűti szél... Én is dőgoztam sokféle, Tsz-be', állami gazdaságba', vótam magatarti juhász, sokféle embert megüsmertem, de mindenütt csak az gyüött ki, amit a régi juhászok mondtak, elég arra figyelni, hogy egy számadó van, a Jóisten!²⁸

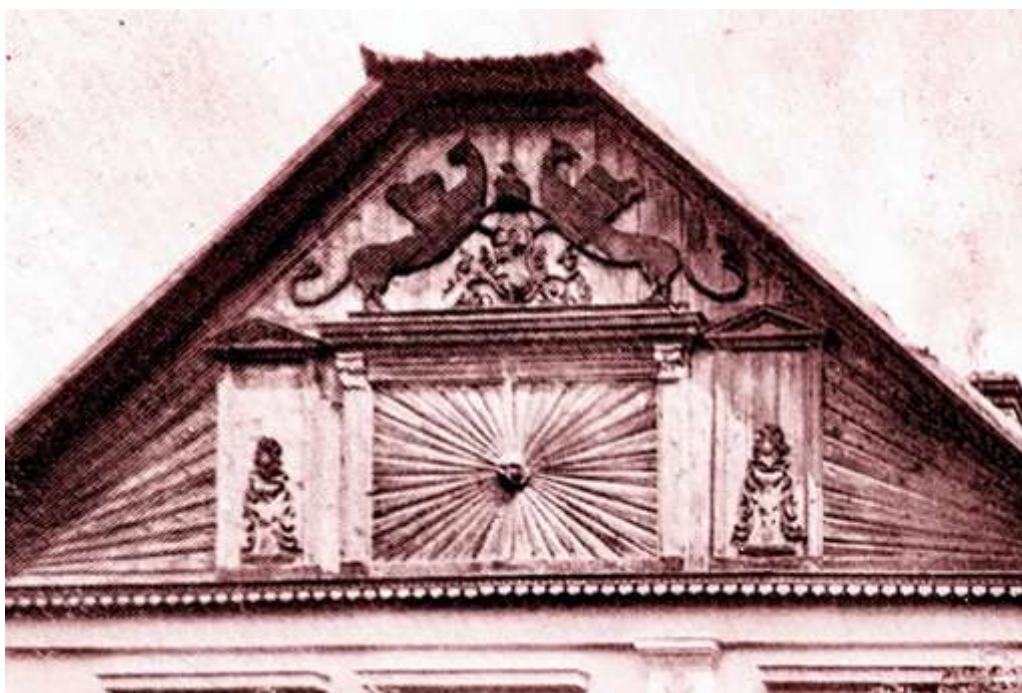
²⁷ CSÜLLÖGHNÉ BALOGH 1993. 170 – 171. o.

²⁸ Sáfíán Tibor szül.: 1943. Kóróssziget. Lejegyezte Harangozó Imre; 1996. július 10.

8) Gonosz jelképek ellen fordítsd...

Lassan talán illő volna összefoglalni régi kis-sárréti pásztoraink képteremtő világában tett utazásunk lényegét, valamiképpen levonni annak tapasztalatait. A már emlegetett, előttem sorakozó ostorokon virágtövek sokasága sorakozik – világtengelyek, életfák, melyek a maguk eszközével, virágnyelven szónak. Az őket alkotó emberi, közösségi képzelet belső képei, a transzcendens valóság isteni üzenetei. Amint azt Tánczos Vilmos is megfogalmazza.: *„Ebben az értelmezésben szó sincs arról, hogy a képek egyszerűen vizuális nyelven kifejezett szavak lennének. A mágikus képeket nem lehet egyszerű illusztrált metaforáknak tekinteni. A mágikus kép maga a transzcendens üzenet, ami mélyen, teljes valójában megrázza a benne hívő embert. Úgy is mondhatjuk, hogy a mítoszok és vallások szakrális–mágikus képei a Szent megjelenései, Mircea Eliade terminusával élve: hierophániái.”*²⁹

Vidékünk vízjárta pusztáit ősidők óta pásztornép lakta. Az esztendő rendje szerint éltek, az évszakok mozgásával, a nap járásával terültek szét, vagy húzódtak össze. Lovak a ménesben, marhák a gulyában, tehén- és ökör sokszor egy csordában, juhok a nyájban, disznók a kondában. Az itatásra régen bőven volt víz is – uralták a tájat a duplaágasú és egyes kutak. Úgy, hogy a puszta különböző részein a jószág egy pár órai legeltetés után mindig itatható legyen. Ebben az időtlen életben leginkább az hozott változást, hogy a 19. század második felében új medret kaptak a folyók. Mint ahogy azt a tanult ember mondja, „szabályozták” őket. Így azután a nádasok kipusztultak, az erek kiszáradtak, a víz lejjebb húzódtott a földben, így apadt a kutak vize is. Bizony aggodalomra okot adó nagy változás volt ez, mint ahogyan a Szalonati Lapok tudós szerkesztője Kornstein Hermann aggódott is a maga idejében, mikor így írt: *„A szikes területek mindjobban kifehéredtek, a gyepek elmohosodtak, még a galagonya és a gilicetövis is tért hódított és az Orosi-puszta mind szegényebb lett, a jószág mind csenevészebb és ősszel az ugarok sem várták már, a jászolban pedig a réti széna és sarjú helyett, törek, pejva felváltva kóróval. A legelőn a nagy csapat jószág egymás előtt letapodta a gyenge legelőt, a kútnál egymás elől elitta a nagy mélységből nehezen húzható vizet.”*³⁰

²⁹ TÁNCZOS 2006. 9 - 10. o.

³⁰ KORNSTEIN 1905. 152 – 153. o.

De, ahogy azt a jó öreg pásztoraink mondták volt, maga a Jóisten mindenben a mester és a legfőbb, mi több az egyetlen számadó is. A pásztorművészet éppen ebben az időben kezdett különös virágzásba. Mintha visszaálmódnák, visszavarázsolnák a vízjárta időket, a régi rendet. Mivel avatott mesterei voltak a bőrkikészítésnek és feldolgozásnak sorra készültek a pásztorkésztségek, erszények, amelyeknek a formája a honfoglaláskori tarsolyainkra hajaz. Azután a szakemberek által a legjelentősebbnek mondható alföldi díszítő stílusnak tartott szaruberakásos ostornyelek. „*A bemutatott karikásostorok berakott díszítményein kívül figyelemre méltó az ostorok fonása, valamint a bőrpillangók és a kötések szépsége. A pásztorkésztségeken is tapasztalható, de az ostorokon talán még szembe tűnőbb, hogy a díszítményeknek funkcionális szerepe van: például a kantárokon a „boglárok” a zárást szolgálják, a késtokon a „ráklábak” a szétesést akadályozzák, az ostornyel bőrfülét a „kötések” tartják és az irhakötéseket védik–takarják a pillangók.*”³¹ „*A vitézkötésű magyar ostornyeleken a kötés módja igen fontos, –állapította meg Herman Ottó a millenium idején, de talán állításának második felének tekintetében mára már picit előbbre jutottunk– mindenestre messze vágó; de még összehasonlító alapon tanulmányozva nincsen.*”³²

Egykori diákkoromban kedves tanárom, később atyai jóbarátom Makoldi Sándor óráin mélyen megértettem, hogy a föld vonzásában élő ember és közösség a teremtés minden apró részletében beszédes képeket lát, léte minden pillanatában ilyen képekben és jelekben gondolkodik. Jellé, beszélő képpé sűrűsödnek a minden napi élet tárgyai, állatai és emberei is. Például az ostorainkon rendre megjelenő templom egyszerre jelölheti a pásztor számára fontos tájékozási pontot, Isten földi lakhelyét, de akár a világmindenség teremtett rendjét is. Az ugyancsak gyakran sorakozó –a kutató által gyakran egyszerű térkitöltő elemnek vélt– keresztek, virágok,

³¹ KOVÁCS 1980. 288. o.

³² HERMAN 1896. 28 – 29. o.

mértani alakzatok pedig akár égtájjelképek, vagy éppen a világmindenség szimbólumai, melyek az értő ember számára felidézik még az emberi test alapsémáját is.”³³ Boszorkányok, bűbájosok, minden féle kurucsmálók előtt a csikós, gulyás úgy védekezett, hogy napszentület után leeresztett karikással körül járta a ménest, vagy a gulyát, a juhász a kapójával, kanász a baltájával vont hasonló kört. Éppen így tettek a tolvaj ellen is – úgy mondták az öregek, hogy a praktika fogatos volt, hiába fértek a jószághoz, azt a körön jótét lélek nem tudta elvinni.³⁴

Nehezen találok az írás lezárására éppen alkalmas végszót! Ezen gondolkodva immár sokad-jára egy személyes –talán nem éppen ide tartozó– emlék ugrik elő. Engedek neki, hallgatok Erdélyi Zsuzsannára, aki többször is figyelmeztetett, hogy engedni kell az efféle intuícióknak. Így legyen ez a gesztus, de az egész írás is főhajtás az Ő emléke előtt! Személyes életemben is nagyon sokat köszönhetek neki, aki az archaikus népi imádság műfajának folklorisztikai meghatározásával, a szövegek közzétételével és azok művelődéstörténeti, irodalmi és vallástörténeti elemzésével írta be magát a magyar kultúrtörténetbe, de talán, ami még ennél is fontosabb, mély és őszinte emberségével, szeretetével. Legyen áldott az emléke!

Szóval, zárjuk írásunkat a kitartóan előtörő emlékkel: 1990. *bizakodással teli pünkösdjén, Zöld Péter sírjánál, a csikrákosi templom titkokkal teli tornyának árnyékában találkoztam a jeles erdélyi költővel, Egyed Emesével. Szót váltottunk, vagy ahogy egy lészpedi asszonytól hallottam egyszer: „beszédbe verődtünk”. Nem tudom, hol, kinél beszélgettünk, képszerűen előttem van a göröcsfalvi ház konyhája, ahogy körbe üljük az asztalt... Emese papírt vett elő s leírta ezt a verset. Benne minden kép, minden megjelenő mozzanat visszfénye akkori beszélgetésünknek. Még a vers igazsága is, az, amit talán csak most –a jórészt leélt élet távlatából– értek meg egészen...*

*Hitványka sorsom íme itt,
Azt várja vonjuk kendezőbe,
Ragyogó, széthasadó fényt,
Arany és kék fénykeresztet,
Nekem láttató szép kendőbe.
Gonosz jelképek ellen fordítsd,
Oltalmazó hit fényorcádat,
Zokogó búcsúszászlót, fordítsd,
Ódon kígyód, jelképes várad...*

³³ THOMKA 1990. 1159. o.

³⁴ PRAZNOVSZKY 1927. 9 – 10. o.

FÜGGELÉK

PÉLDATÁR:

A családi hagyomány szerint a dévaványai Kádár pásztordinasztia valamelyik tagjéé volt ez a ma újkígyósi magángyűjteményben őrzött szép, sárréti szarukupa. *(A szerző felvétele)*

Ókígyósi juhász hagyatékából újkígyósi magángyűjteménybe került 1894-es évszámmal ellátott rühzsírtartó. *(A szerző felvétele)*

Okányból újkígyósi magángyűjteménybe került rühzsírtartó. *(A szerző felvétele)*

A RÜHRSÍRRAL ÉS A RÜHRSÍRTARTÓVAL KAPCSOLATOS SZAK ÉS SZÉPIRODALMI SZEMELVÉNYEK:

- 1) *A merinó-juhok ugyanis sokféle olyan baja van, melyet maga a juhász orvosol. Leggyakoribb betegsége a rüh. Terjedésének megállítására a juhász higanyból, terpentintől és faggyúból kenőcsöt, rühzsírt készít s azt tüllökből készített rühzsírtartókban állandóan magával hordja. A juh rühvel fertőzött bőrét ezzel a kenőccsel keneti. A rüh a magyar rackajuhot nem bántja.*³⁵
- 2) – Élve én, kisgalambom – ölelt magához anyám. – Beleültetett a teknőbe. Forró volt a lúglét ette, marta a testemet, összeszorított fogakkal, de mégis kibírtam sírás nélkül. Utóbb már össze-összevigorogtunk bátyáimmal és csak ültünk a lúglében. — Hm a rühzsír? – riadtunk fel nagyanyánk hangjára. • Itt van – mondta apám és a sajtrács szegén lógó szűrűjéből kivette a rühzsíros tüllöt. Palkót ismét elkapta nagyanyám. Kirántotta a teknőből és megtörülgette. Izgultan figyeltük, hogy mi lesz." Az lett, hogy bedörzsöltek bennünket rühzsírra. Ette, marta, csípte testünket a higanyos zsír, de azért nagyot nevtünk, amikor kikerültünk nagyanyánk keze alól. Hohó! Csakhogy nem engedtek ám bennünket felöltözni. – Cseppecskét még várjatok – mézesmázoskodott' most már nagyanyánk. – Mire várunk? – Majd bekucorodtok a meleg kemencébe – mosolygott ránk nagyanyánk. – Minek? – És rémületünkben sírni kezdtünk. – Hogy a bőrötök beigya a rühzsírt! – Én inkább meghalok, mégse mék be a kemencébe! – ugrottam elszántan apámhoz és minden erőmből átfogtam a combját. – Hiszen nem olyan rossz a! — bátorított apám. s Palkót noszogatták be elsőnek. Nagyot nevetett a fattyú, s kiszólt a kemencéből: – Hű, de jó idebenn! Erre vérszemet kapva, magam ugrottam be másodiknak. Szörnyű forróság volt a kemencében, de azért bírtuk.³⁶
- 3) *A munkaeszközökön kívül a pásztorok egyéni szükségleteit szolgáló használati tárgyak is kaptak díszítést (sótartó, borotvatartó, tükörfa, bot). A juhászok nemcsak őrizték, hanem gyógyították is a birkát. Nélkülözhetetlen gyógyszerük volt a rühzsír (rühkenőcs) a rüh és a körömbetegségek ellen. Második képünkön látható rühzsírtartó (Szeged, Csongrád megye) palástján egyszerű, karcolt rajz látható.*³⁷
- 4) Ezeket is vagy misztikus háttérrel, vagy enélkül, tapasztalati alapon alkalmazza népünk. A tűz- és hőjelenségek közül a Szt. Iván éjszakáján rakott máglya lángja, ha valaki azt átugorja, misztikus erő által meggyógyít többféle betegséget, másokat pedig távoltart. Ezzel szemben tapasztalati alapon nyer alkalmazást a népies thermothérápia, a forró cserép, téglá, hamu, só, puliszka, fazékfedő a fájdalmas gyulladások, phlegmone, tályogok fölött. Az izzó parázs és izzó bádogkanál sugárzó heve, vagy a forró víz a viszketés, valamint a frissen megegetett tag sajgásának csillapítására. A behevítt sütőkemencébe vetés a rühzsír hatásának fokozására, az ebagos gyermek kezelésére, a váltott gyermek visszaváltására. A hóval végzett dörzsölés a fagyott tag kezelésének bevezetéseként, a hideg vas, sár, hideg borogató és jég pedig a heveny gyulladás csökkentésére, a fájdalom csillapítására, valamint a faggyús jég alkalmazása a fagyásra.³⁸
- 5) *Sok bajunk volt a rühösséggel is — mondja K. Pista bácsi. „A fölszabadulás előtt rühzsírok voltak, amikbe' bűdös kénvirág meg valami huszárzsír-féle * volt — igen, ilyesmik*

³⁵ GYÖRFFY – VISKI 1934. 140. o.

³⁶ BOGNÁR 1948.

³⁷ BOLYKINÉ FOGARASI 1990. 752. o.

³⁸ BERDE 1940. 166. o.

voltak és ahol a bőrön megjelent a rüh, a gyapjút hajtogattuk széjjel, és kengettük. Istenem, mennyi lelkiismeretes munka kellett ehhez.” Amikor mi rüheltünk, mi mindig csak Danatonnal csináltuk – mondja M. Józsi bácsi.³⁹

- 6) Rühesség ellen zsírban vöröshagymát sütöttek, és ezzel kenték a viszkető testrészt. Szoktak a gyógyszerárban – orvosi rendelés nélkül – rühzsírt kérni.⁴⁰
- 7) *A tarisznyában van a rüh ellen való, rühzsírt tartalmazó zsirtülök.*⁴¹
- 8) **Hogy készül a rühkenő?** A juhászatban fontos szerepet játszik a rühelés. Az ősi magyar juhok nem bántja annyira a rüh, a birkát azonban erősen megtámadja és a juhásznak folyton vigyázni kell, hogy a gonosz féreg tönkre ne tegye a gyapjút, szégyent ne hozzon a juhászra. A rühkenőt vagy rühzsírt a nomád juhász Hajdúszoboszlón 3 kilóból csinálta régen. Ez azt jelentette, hogy vett 3 kiló vastag terpentint, másfél kiló vékony terpentint, 75 dekagramm kinyesőt (*kényeső*) és 4 kiló faggyút. Most elővette a 8–10 literes tölgyfabodont, melyben egy erős fakanál volt és fedele is volt. Ebbe beletette a vastag terpentint egy nyolcadrészét, a 75 deka kinyesőhöz a deci vékony terpentint tett és egy óráig rázta az üvegben a kinyesőt, míg a terpentint meg nem ette a kinyesőt. Ekkor a bodonka az fa rész vastaghoz öntötte. Ezt feltörte, míg az egész meg nem kékült és le nem csurgott a fakanálról. Most hozzátette a többi vastag terpentint is, összetörte. Ehhez egy negyedkiló vékony terpentint töltött. Erősen törte a kanállal. Mikor jól összetörte és feloldódott a keverék, a megolvasztott faggyút hozzátette. Összekeverte, törte jól és kész volt a valódi rühkenő. Felhasználása akként történt, hogy a bodonból kisebb bodonba szedték és úgy vitték a karámhoz. Ebből a kisebb bodonból vett a juhászbojtár a csinos rühzsíros kupába és hordta a szűrűjében vagy a bundaaljában. Ha valamelyik birka vakaródzott, a kampóval kifogta, elővette a kupát és ujja hegyével megkent a véres helyet, előlta a rühöt. A valódi rühkenőt ma már alig csinálják, hanem tanatonnal, kreolinnal rühelnek. Az öregebb juhászok bizalmatlanok a patikai gyártmányok iránt, amazt tartják valódinak, de ezt használják, mert olcsóbban és könnyebben jutnak hozzá.⁴²
- 9) *A csikós, gulyás jószággyógyító tudományát azonban messze felülmúlja a juhászé, mert míg a lovat, marhát nemcsak a csikós, gulyás, hanem javasasszony, kovácsmester, sőt néha állatorvos is gyógyította, addig a birkának még ma is egyedüli orvosa a juhász. A beteg juhokhoz ma sem hívnak a gazdák állatorvost. A juhászok, kik egész életüket a juhok között töltötték, tapasztalás útján megismerték annak minden nyavalyáját, apjuktól, vagy idősebb számadóktól megtanulták annak gyógyítási módját. Olyan operációt végez a juhász a bicskája hegyével a kerge birka fején, amely díszére válhat egy orvos professornak is. A juhászok a sokféle nyavalyájú birkának kétféle orvosszerét állandóan magukkal hordozzák. Ezek egyike a rühzsír, melyet rühzsíros kupákban vagy tülkökben a suba szőréhez kötve állandóan maguknál tartanak. A rühzsíros tülkök olyan dugóval vannak ellátva, hogy az akasztószij azon két helyen átmegy s így azt használat közben nem kell kézben tartani, vagy a földre letenni. A másik állandóan kéznél tartott orvosszer a porrá tört kékkő, melyet leginkább bőrből készült kis zacskókban, tasakokban tartanak, amelynek dugója a nyivezőfa. A juhász nemcsak orvos, hanem gyógyszerész is, mert juhainak orvosságát jórészt maga készíti. A rühzsírt kényesőből, vastag és vékony*

³⁹ EGRI 1981. 355. o.

⁴⁰ SÓS 1965. 589. o.

⁴¹ PRAZNOVSZKY 1927. 5. o.

⁴² ECSEDI 1929. 24 – 25. o.

terpentinből keveri össze, mégpedig úgy, hogy egy rossz bogrács fenekén fakanállal addig törí, keveri a kénesőt vastag terpentinnel, míg az olyan folyós nem lesz, mint a méz. Azután vékony terpentint tölt hozzá s ezzel veszi fel a keveréket a bogrács fenekéről, hozzá hulladékzsirt és faggyút kever, nyáron azonban csak faggyút, hogy ne legyen nagyon folyós. A rühzsírral megtöltött tülköt mindig magukkal hordták a juhászok s ha látták, hogy valamelyik birka kaparta, vágta magát, azt be–kenték rühzsírral. A tapasztalt juhász megtalálta a rühösség helyét s terjedelmét körmével s ujjának tapintásával anélkül, hogy a birkán a szőrt széthajtogatva keresni kellett volna. Ha nagyon rühösek voltak a birkák s nem győzték kézzel kengetni, más orvosszerhez folyamodtak. Nagy bográcsban 8–10 kg. dohányt megfőztek annyira, hogy szétmáljon, egy marék sót tettek hozzá. A főzetet üvegbe, rossz edényekbe rakták s ezzel locsolták le a rühes birkákat, a folyadékot pedig a szőre közé nyomkodták, marcिंगolták. Nyírásakor igencsak kapott az ollótól a birka egy–két sebet. Meleg időben a légy a sebet beköpte és nyíves lett. Gyógyítását úgy végezték, hogy a nyivező fácskával, amelynek vége kerek, köröm alakúra volt faragva, a sebből a nyiveket kipiszkálták és a kékköves zacskóból porrá tört hamuval kevert kékkőport szórtak reá. Később a gyógyulás folyamán a sebet rühzsírral kenték.⁴³

10) A szarutárgyak díszítése különösen a pásztorművészetben volt jelentős. Kürtökre, ivó–kürtökre, só– és rühzsirtartókra igen változatos vésett, karcolt minták kerültek. A Dunántúlon pedig emellett még spanyolviasszal geometrikus, növényi és figurális ábrákkal díszítették a tárgyakat. A szaru díszítésénél lényeges, hogy előtte legalább egy napig langyos vízben kellett áztatni, hogy a felülete könnyen karcolható legyen. A felpuhult, sima felületre késheggyel karcolták rá a mintát. Utána a felső felületet bekenték „rühzsírral”, ami faggyú és korom keverékéből készült. Miután a felületről ezt az anyagot letörölték, a sima felületről a kormos faggyú lejött, a karcolásban pedig fekete vonalként bennmaradt. Ezt a díszítést régebben „koszvirágnak” vagy „mocsokvirágnak” nevezték, mert a „kéznél lévő” kalapzsirt és pipacsmocskot kenték bele. A szaru sárgítása a hagyományoknak megfelelően királyvízzel, azaz 65 százalékos salétromsavval történt (H₂NO₃). A salétromsav nem festi sárgára az anyagot, hanem „átalakítja”, megmarja, így az anyag színe átalakul és örök marad.⁴⁴

11) *Leggyakoribb nyavalyája a birkának a rüh. Ez ellen rühzsirt készítenek faggyúból, higanyból és terpentinből. Ahol a bőr meg van támadva, ott a gyapjút gondosan szétválasztva, evvel erősen bedörzsölik. Ügyelni kell, hogy a zsír mindenütt érje, mert ellenkező esetben, ha a bekent hely meg is gyógyul, a rüh tovább terjed. Használtnak sós dohányfőzetet is, amivel a véresre dörzsölt bőrt kenik be. Ha a körme fáj a birkának, kékköves hájjal jól bekent szeszmadzagot húzgálnak közte. Nagyobb birkán üt ki a bűdös sántaság. Az ilyennek a körme töredezett (esetleg elhajítja a papucsát), közepállott. Erre a célra szolgáló biciskával megfaragják és leöntik kékkőből, sósavból és borecetből készült folyadékkal.⁴⁵*

⁴³ SZABÓ 1937. 236 – 237. o.

⁴⁴ KEPÉNE BIHAR – LENDVAI KEPE 2010. 8. o.

⁴⁵ SZÚCS 1937 172. o.

A SZÖVEGKÖZI KÉPEK JEGYZÉKE

- 1.–2. o.** Szeghalmon föllet, a rajta lévő dátum szerint 1910–ben készült rühzsírtartó kupa a szerző gyűjtéséből. *(A szerző felvétele)*
- 3. o.** Alföldi rühzsírtartó kupa, melyet Kovács Ilona néprajzkutató mutatott be az Élet és Tudomány 1977–es kalendáriumában.
- 5. o.** **A** / Karácsonyi Mihály okányi juhász 1994–ben egy Deák Sándor által készített karikásosorral a vállán. *(A szerző felvétele)*
B / Okányban készült rühzsírtató kupa a mezőberényi Orlai Petrich Soma Muzéális Gyűjtemény kiállításából. *(A szerző felvétele)*
- 6. o.** Gyűjtés közben a Szent György napi vásárban Krecz Gyula kiskunfélegyházi, valamint Nagy István és Nagy Ignác mezőcsáti juhászok társaságában, 1994-ben. *(Kunkovács László felvétele)*
- 8. o.** Oroszlánok őrizte címer bőrrátétes, hímzett dohányzacskón, a 19. század közepe-ről, szülővárosom, Gyula egykor élt gazdag népművészetének példajaként. – Békés megyei magángyűjteményből; *(A szerző felvétele)*
- 9. o.** Vidékünk ma is aktív juhászainak csoportja 2015-ben Újkígyóson, az Ipolyi Arnold Népfőiskolán. *(Harangozóné Csortán Erzsébet felvétele)*
- 11. o.** Sáfiai Tibor (1943-2015) kórósszigeti juhász portréja. *(A szerző felvétele)*
- 12. o.** Griffek tartotta címer régi apátfalvi ház deszkaoromzatán. *(A reprodukció egy ismeretlen eredetű, a ház régi tulajdonosától 2002. április 20-án apátfalván gyűjtött könyvkivágás nyomán készült.)*
- 13. o.** Alföldi szarusótartó újkígyósi magángyűjteményből. *(A szerző felvétele)*
- 14. o.** Vigh János okányi számadójuhász 1944–ben készített szarukupája, vélhetően a tárgyegyüttes egyik utolsó hagyományos célból és körülmények között készült darabja. *(A szerző felvétele)*
- 19. o.** 1889-ben készült kis-sárréti szarukupa békéscsabai magángyűjteményből. *(A szerző felvétele)*

HIVATKOZOTT IRODALOM

BALÁZS Géza

2021. Az életigenlés művészeti–nyelvi programja In: Magyar Napló, (33. évfolyam, 1–12. szám) Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló Kiadó Kft. Budapest

BOSNYÁK Sándor

1992. Égbe vivő út; Örökség. 1 évf. 1 szám. Budapest.

CSÜLLÖGHNÉ BALOGH Judit

1993. Butellák életfa–ábrázolásai; In.: Bálint Gyula György (szerk.) Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrádi Városi Tanács Csongrád.

GUNDA Béla

1943. A magyarság néprajzi csoportjai; In.: Bartucz Lajos (szerk.) a magyar nép. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. Budapest.

HARANGOZÓ Imre

2004. A megtartó hagyomány és az Istenes hűség szövegei; Békés Megyei Könyvtár. Békéscsaba.

HARANGOZÓ Imre – SZÓKE Péter (szerk.)

2021. Arrul tudták hun tart a világ... A kis–sárréti karikásostor históriája; Guzsalyas Egyesület Gyula.

HERMAN Ottó

1896. Ösfoglalkozások – Bevezetés a pásztorélethez; Az 1896. évi Ezredéves Kiállítás katalógusa 3. füzet. COSMOS Műintézet. Budapest.

JUNG, Carl Gustav

1993. Az ember és szimbólumai; Gönczöl Kiadó. Budapest.

KABAY Lisette

1979. Jelalkotás – jelolvasás; In.: Korunk Évkönyv Korunk Szerkesztősége. Kolozsvár

KORNSTEIN Hermann

1905. Mezőgazdaság; In.: Tatár Balázs (szerk.): Iskolai értesítők, Állami Polgári Gimnázium, Nagyszalonta.

KOVÁCS Ilona

1977. Rühzsírtrató; In.: Élet és Tudomány Kalendárium

1980. Magyar pásztorművészet; Kiállítás a Néprajzi Múzeumban In.: Ethnographia 91. évf. Magyar Néprajzi Társaság Budapest.

LINDER László

1940. Doboz és környékének pásztorművészete; Városi Múzeum. Békéscsaba.

MADARASSY László

1935. Művészkedő magyar pásztorok; Magyar Könyvbarátok. Budapest.

MAKOLDI Sándor

2001, A világ képe alföldi pásztor-szarukon; Főnix Könyvek. Debrecen.

MANGA János

1943. Dunántúli pásztorfaragások; In.: Búvár, 9. évf. 12. sz. Franklin Társulat Budapest.

1944. Művészkedő magyar pásztorok; In.: Tolnai Világlapja, 46. évf. 28. sz. Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat Budapest.

MESTERHÁZY Károly

1971. Avarkori csonttégelyek In.: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970 Déri Múzeum. Debrecen.

PRAZNOVSZKY Géza

1927. Pásztorélet Nagyszalonta vidékén és az orosi pusztán; In.: Néprajzi értesítő 19. évf. Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára, Budapest

SZELESTEY László

1992. Faragó emberek – pásztorművészet; In.: Vasi Szemle 46. évf. 1–4. sz. Savaria Múzeum Szombathely.

SZÚCS Sándor

1952. Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön; In.: Ethnographia 63. évf. Magyar Néprajzi Társaság Budapest.

TÁNCZOS Vilmos

2006. Folklórszimbólumok. KJNT – BBTE Kolozsvár.

THOMKA Beáta

1990. A „szimbolikus univerzum”; In.: Híd, 54. évf. 11. sz. Forum Könyvkiadó Intézet. Újvidék.

TOROCKAI WIGAND Ede

1914. Öreg csillagok; Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya. Budapest.

VAJKAI Aurél

1943. A magyar nép életmódja; In.: Bartucz Lajos (szerk.) a magyar nép. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. Budapest.

VISKI Károly

1929. A magyar pásztorművészet; In.: Jelentések a magyar népművészetről. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

LŐRINCZ Etel

2008. Jel, motívum, szerkezet, funkció és forma összhangja; Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet. Budapest.

LÜKŐ Gábor

1982. Az eleven képek; In.: Kultúra és Közösség, 9. évf. 3–6. sz. MTA TK SZI Budapest.

IRODALOM A FÜGGELÉKHEZ

BERDE Károly

1940. A magyar nép dermatológiája; A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára. Budapest

BOGNÁR Sándor

1948. Nagyanyám; In.: Szabad Szó, Főszerkesztő Szabó Pál. 50. évfolyam, 226-301. szám.

BOLYKINÉ FOGARASI Klára

1990. Lovasábrázolás a pásztorművészetben; In.: Élet és Tudomány, 45. évfolyam, 1-25. szám.

ECSEDI István

1929. Hogy készül a rühkenő? In.: Néprajzi értesítő 21. évfolyam.

EGRI Borisz

1981. Szemelvények a hortobágyi népi állatgyógyászat múltjából; In.: Magyar Állatorvosok Lapja, 36. évfolyam, 1-12. szám.

GYÖRFFY István – VISKI Károly

1934. A magyarság néprajza 2. Budapest,

KEPÉNÉ BIHAR Mária – LENDVAI KEPE Zoltán

2010. A szarufaragás; In.: Népújtság, 54. évfolyam, 26-51. szám. Lendva.

KOVÁCS Ilona

1977. Rühzsírtrató; In.: Élet és Tudomány Kalendárium

PRAZNOVSZKY Géza

1927. Pásztorélet Nagyszalonta vidékén és az orosi pusztán; In.: Néprajzi értesítő 19. évfolyam.

SÓS József

1965. A népi gyógyítás emlékei In.: Orosháza néprajza, szerkesztő: Nagy Gyula. Orosháza.

SZABÓ Kálmán

1937. Az állatok betegsége és gyógyítása a kecskeméti pusztaságon; In.: Ethnographia 48. évfolyam.

SZÚCS Sándor

1937. A nagysárréti juhászat; In.: Debreceni Szemle, 11. évfolyam, 7-8. szám.